

ANALIZA

BCBP | office@bezbednost.org | Gundulićev venac 48 | 11000 Beograd

Katarina Đokić

O autorki:

Katarina Đokić je diplomirala novinarstvo na Fakultetu političkih nauka u Beogradu i stekla master diplomu iz političkih nauka na Univerzitetu u Frajburgu.

Ona je član istraživačkog tima BCBP od marta 2012. godine.

Katarina se posebno interesuje za aktuelni razvoj NATO, te probleme diskriminacije manjina, nasilja izazvanog netolerancijom, rasizmom i etničkim tenzijama, kao i najbolje načine prevencije konflikata.

Kontakt:

katarina.djokic@bezbednost.org

Teme:

- **Šta je raketni štit?**
- **Mišljenje Rusije o uspostavljanju raketnog štita.**
- **Budućnost raketnog štita.**

RAKETNI ŠTIT U EVROPI: U POTRAZI ZA ČINJENICAMA

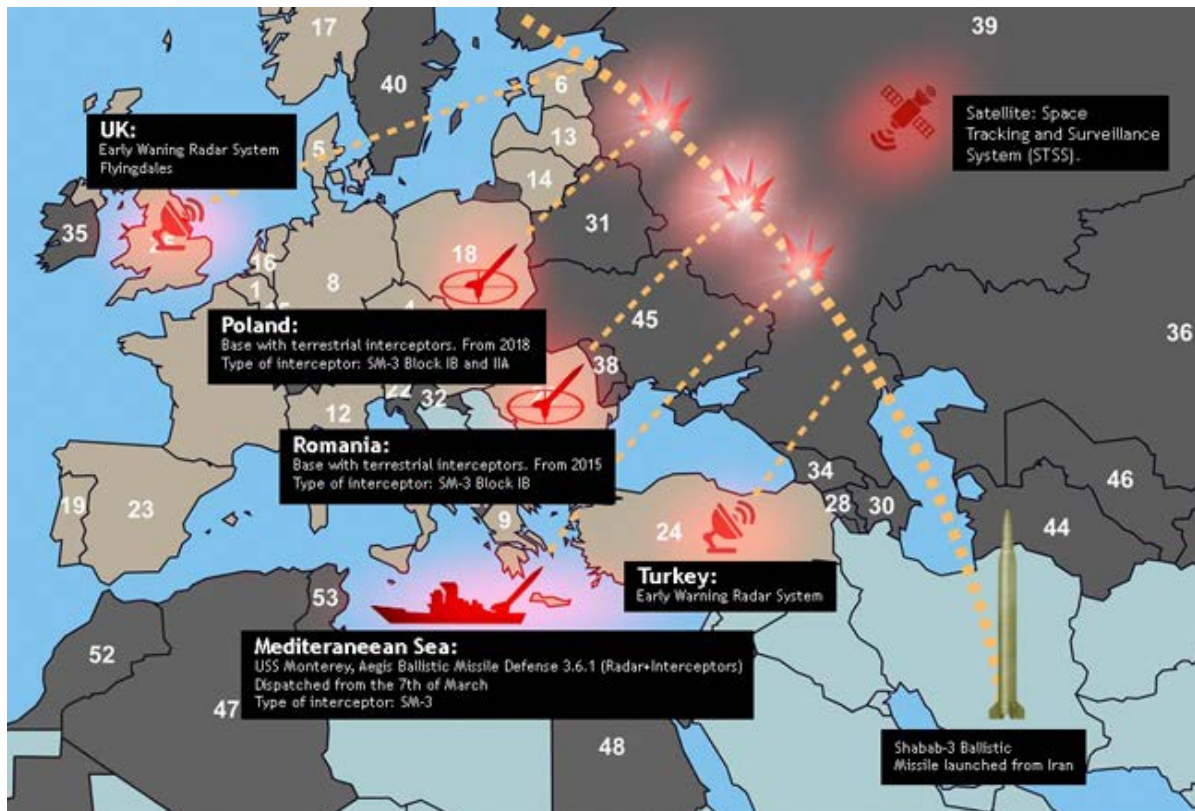
Jun 2012.

Jedna od odluka sa nedavno održanog NATO samita u Čikagu koja je, i pre samita, privukla dosta medijske pažnje, jeste proglašenje prelazne operativne sposobnosti raketnog štita u Evropi. Ova odluka praćena je negativnim reakcijama iz Rusije, koja NATO-ov raketni štit vidi kao pretnju za nacionalnu bezbednost. Šta se, međutim, uopšte podrazumeva pod raketnim štitom i zašto ga NATO „gradi“? Kakvi su njegovi trenutni i predviđeni kapaciteti, i koliko je u tom smislu opravdano rusko protivljenje?

Raketni štit - šta je to?

Raketni štit je izraz koji se kod nas odomaćio za sistem odbrane od balističkih projektila (eng. *ballistic missile defence*). Sistem obuhvata radare i raketne baze u kojima su stacionirane rakete-presretači.¹ Sjedinjene Države su tokom protekle decenije već postavile sopstveni štit koji se sastoji od radara i raketnih baza u Kaliforniji i Aljasci. Iako je ideja o raketnom štitu razmatrana još tokom Hladnog rata, njena realizacija kreće početkom ovog veka. Bitan preduslov za to bio je istupanje SAD iz ABM sporazuma (eng. *Anti-Ballistic Missiles Treaty*), bilateralnog sporazuma sa Rusijom (Sovjetskim Savezom) potpisanog 1972. Njime su se dve supersile bile obavezale da neće razvijati odbranu od balističkih projektila, čime je podržana mogućnost uzajamno garantovanog uništenja (eng. *Mutually Assured Destruction, MAD*), koja je, prema prihvaćenoj interpretaciji, sprečavala svaku od obe strane da napadne onu drugu (i njene saveznice). Istupanju iz sporazuma prethodile su konsultacije sa ruskom stranom, koja u početku nije delovala preterano pogođeno ovim potezom.

¹ Presretači mogu biti stacionirani i na brodovima, što je trenutno slučaj u Evropi.

Raketni štit (Trojka)

Kao razlog za izgradnju raketnog štita – i u Americi, i u Evropi, navodi se razvoj balističkih projektila u „nestabilnim delovima sveta“ ili, manje diplomatski rečeno, u „otpadničkim državama“ (eng. *rogue states*) – poslednjih godina, kao glavni izvor strepnje navodi se, eksplicitno ili implicitno, Iran. Za Iran se spekulira da bi 2015. mogao posedovati i interkontinentalne balističke projekte; takođe postoji bojazan da bi iranski projektili mogli biti u stanju da nose nuklearne bojeve glave. Postoje nagoveštaji da rationale ovog projekta ne bi trebalo tražiti samo u (objektivnim) pretnjama. Izgradnja raketnog štita može se tumačiti i kao napor da se obnovi koncept zajedničke odbrane, na kome se NATO i zasniva. Generalni sekretar NATO Rasmusen rado navodi raketni štit i kao primer za *smart defence* („pametnu odbranu“), novu politiku NATO-a koja podrazumeva zajedničko korišćenje odbrambenih kapaciteta radi održavanja efikasnosti uz smanjenje izdataka za odbranu.

NATO projektu raketnog štita prethodilo je nekoliko studija izvodljivosti naručenih još 2001; 2006. Alijansa pokreće projekat *Active Layered Theatre Ballistic Missile Defence – ALTBMD* radi razvoja kapaciteta (pre svega komandnih, kontrolnih i komunikacionih) za odbranu od balističkih projektila. U to vreme, administracija tadašnjeg predsednika SAD Buša zagovarala je izgradnju raketnog štita u Evropi kroz postavljanje raketne baze sa presretačima tipa GBI² u Poljskoj i radara u Češkoj. Ova zamisao naišla je na oštro protivljenje Rusije, koja je raketni štit shvatila kao pretnju po sopstvene ofanzivne sposobnosti. Nakon „resetovanja“ američko-ruskih odnosa 2009, nova predsednička administracija SAD predlaže drugačiji pristup iz-

² Ground Based Interceptor, tip presretača namenjen obaranju interkontinentalnih balističkih projektila.

gradnji raketnog štita u Evropi – tzv. *European Phased Adaptive Approach (EPAA)*. Glavne tačke ovog pristupa su sledeće: 1) umesto presretača tipa GBI biće u upotrebu će biti stavljeni presretači tipa SM-3, čije karakteristike (pre svih brzina) praktično ne omogućuju „hvatanje“ interkontinentalnih projektila, što je trebalo da otkloni rusku zabrinutost za sopstveni ofanzivni potencijal; 2) raspoređivanje presretača obaviće se u tri faze, tako da u prvoj fazi (koja je završena proglašenjem prelazne operativne sposobnosti štita u Čikagu) oni budu postavljeni na razarače u Sredozemnom moru (uz to, u prvoj fazi je bilo predviđeno postavljanje jednog radara), u drugoj fazi (do 2015.) u kopnenoj bazi u Rumuniji, a u trećoj (do 2018.) u kopnenoj bazi u Poljskoj. U četvrtoj fazi (do 2020.) neće biti širenja naoružanja, već će se u upotrebu uvesti poboljšana verzija presretača SM-3. Na ovaj način, ostavlja se vremena za pregovore sa Rusijom o raketnom štitu, naročito što je „bolna tačka“ Rusije Poljska, koja se u štit uključuje tek u trećoj fazi. Na samitu u Lisabonu 2010. lideri NATO zemalja doneli su odluku o izgradnji raketnog štita u Evropi, a EPAA je prihvaćen kao osnova projekta izgradnje. Iako je ostao plan da se u prvoj fazi projekta radar postavi u Češkoj, ova zemlja odustala je od tog „gostoprimstva“ 2011. Problem nastao povlačenjem Češke rešen je prenošenjem operativne kontrole nad američkim radarom tipa AN/TPY-2 u Turskoj [sa SAD] na NATO u zimu 2012.

Šta na to kaže Rusija?

Tadašnji ruski predsednik Medvedev prisustvovao je samitu u Lisabonu i u načelu dao saglasnost za projekat. U to vreme odnosi između Rusije i SAD – time i NATO – prolazili su kroz fazu „resetovanja“, a promena pristupa izgradnji raketnog štita je, kako je tada izgledalo, bila umanjila zabrinutost Rusije zbog ovog projekta. Rusija je, doduše, odmah predložila podelu teritorije koja bi trebalo da bude pokrivena raketnim štitom na dve zone, jednu u nadležnosti NATO i jednu u nadležnosti Rusije. Prema ovom planu, istočnoevropske zemlje članice NATO-a potpadale bi pod rusku „nadležnost“, tako da je NATO u startu plan označio kao neprihvatljiv. Novo zahlađenje se nazire u proleće 2011. godine, kada ruski zvaničnici počinju da traže pravne garancije da protivraketne sposobnosti SAD u Evropi nisu usmerene protiv ruskih strateških raketa. Te garancije trebalo bi da budu u obliku međunarodnog sporazuma, zajedno sa „objektivnim kriterijumima“ u vezi sa brojem, brzinom i položajem raketnih presretača (kojima bi se ove karakteristike sistema protivraketne odbrane zapravo ograničile na određenim vrednostima). U novembru 2011. Medvedev je **zapretio nizom mera** koje će Rusija preduzeti ukoliko se izgradnja štita nastavi, uključujući postavljanje novog radara za rana upozorenja u Kalinjingradu, jačanje ruske protivvazdušne odbrane, razvoj balističkih raketa tako da se uveća njihova ofanzivna sposobnost i razmeštanje ofanzivnih oružanih sistema na zapadu i jugu tako da mogu da poraze NATO-ov sistem protivraketne odbrane. Poslednja mera podrazumevala bi i pozicioniranje raketa tipa Iskander u Kalinjingradu. Pojedini komentatori ukazali su na to da se većina pretnji koje je Medvedev tada izneo odnosila na aktivnosti koje je Rusija već bila preduzela.³

³ Pifer (2012), 15.

Za Obaminu administraciju ovaj zahtev je neprihvatljiv, budući da takav međunarodni sporazum – sve i da predsednik reši da ga potpiše – izvesno ne bi bio ratifikovan u Senatu. Delovanje Obame u odnosima prema Rusiji trenutno je znatno ograničeno zbog predstojećih izbora na kojima će pokušati da osvoji drugi mandat: svaki ustupak delovao bi kao znak slabosti koji bi Republikanci umeli da medijski eksploatišu. Pred jednu zajedničku konferenciju za novinare u martu ove godine, ne primećujući da ga mikrofon snima, Obama je ovo [jasno stavio do znanja Medvedevu](#) (a usput i celom svetu), rekavši da se pitanje raketnog štita može rešiti, ali da je bitno da mu „on [po svoj prilici, Putin] da prostora“, što je odmah izazvalo [optužbe političkih protivnika da pravi „tajni dil“ sa Rusima](#).

Ako je Putin i usvojio ovu poruku, Rusija je svakako iskoristila medijsku pažnju datu raketnom štitu uoči NATO samita da promoviše svoje viđenje ove teme kao bezbednosne pretnje u Evropi. Vrhunac preteće retorike usledio je početkom maja, kada je načelnik Generalštaba ruskih oružanih snaga, general Makarov, izjavio na konferenciji posvećenoj protivraketoj politici da bi Rusija mogla da pribegne preemtivnom udaru na NATO-ove objekte protivrakete odbrane u slučaju „zaoštavanja situacije“. Pod zaoštavanjem situacije Rusi, po svemu sudeći, podrazumevaju postavljanje raketne baze u Poljskoj – zamenik ruskog ministra odbrane [potvrdio je da Rusija neće preduzeti nikakve mere odmazde dokle god NATO ne postavi odbrambene elemente u Poljskoj](#) (što se ne očekuje pre 2018. godine).

Generalove pretnje ne bi trebalo, međutim, shvatiti kao (jedinu) poziciju Rusije po ovom pitanju. Istog dana kada je Makarov spekulisao o preemtivnom napadu, agencija RIA Novosti prenela je izjavu neimenovanog visokog zvaničnika Kremlija da do 2018. ima vremena i da je uveren da će se [SAD i Rusija] dogovoriti tako „da to ne donese gubitke ni njima, ni našoj bezbednosti“⁴. U međuvremenu, ruska vojna industrija iznalazi svoj odgovor na situaciju: ubrzo nakon proglašenja prelazne operativne sposobnosti NATO-ovog raketnog štita na samitu u Čikagu, svetski mediji preneli su saopštenje ruskog ministarstva odbrane o [uspešnom testiranju novog interkontinentalnog balističkog projektila](#) koji će biti teži za otkrivanje, a lakši za manevrisanje.

⁴ Звездный воин: Глава Генштаба допускает удар по объектам ПРО в Европе, 4.05.2012.

Medijski izveštaji, pa i stručni komentari, o izgradnji raketnog štita često navode na utisak da je Rusija dosledno protiv raketnog štita u Evropi i saradnje sa NATO-om. Izvan tog klišea, situacija je nešto složenija. Odnosi Rusije i NATO definisani su odnosima Rusije i SAD-a. Uprkos otvorenijem ispoljavanju neslaganja oko raketnog štita, tokom 2011. pregovori o saradnji u oblasti protivraketne odbrane između SAD i Rusije došli su, prema nekim izveštajima, do saglasnosti oko ključnih tačaka, uključujući i transparentnost protivraketne odbrane i deljenje podataka. Prošle zime NATO i Rusija su održali zajedničku vežbu odbrane od raketa kraćeg dometa. Osim toga, spor u vezi sa raketnim štitom nije sprečio Rusiju da inicira pregovore sa NATO o ustupanju tranzitnih ruta za povlačenje trupa iz Avganistana. U ovom pogledu Rusija bi uskoro mogla postati veoma bitna za NATO, ukoliko se Alijansa ne dogovori sa Pakistanom o uslovima ponovnog korišćenja tranzitnih ruta u toj zemlji.

S druge strane, i u NATO zemljama, pre svih Sjedinjenim Državama, mogu se zapaziti manifestacije hladnoratovskog mentaliteta. Iako je NATO zvanično okrenut saradnji sa Rusijom, a generalni sekretar Rasmusen promovise raketni štit kao projekat koji bi mogao upravo da poveća bezbednost njenog stanovništva (od pretnji iz trećih zemalja), Rusija jeste bila pominjana među razlozima za izgradnju štita u ranijoj fazi ovog projekta. Ne samo ruska nepoverljivost prema SAD/NATO, već i nepoverljivost dela američkog establišmenta prema pregovorima sa Rusijom – i odbojnost prema bilo kakvim ustupcima – koči, za sada, postizanje kompromisa o raketnom štitu. Predsednički kandidat Republikanaca Romni [smatra Rusiju geopolitičkim neprijateljem broj jedan](#). Stoga se smatra da će ishod izbora u SAD u odlučujućoj meri odrediti nastavak politike „resetovanja“ odnosa, a usput i rasplet tenzije oko raketnog štita.

Da li je pozicija Rusije opravdana?

Važno je podvući da su rakete koje bi bile razmeštene u Rumuniji i Poljskoj defanzivne (namenjene presretanju i obaranju balističkih projektila), a ne ofanzivne, te bi u tom svetlu i trebalo tumačiti pretnju koju Rusija percipira od izgradnje raketnog štita. I ruski zvaničnici govore o raketnom štitu kao pretnji ruskim ofanzivnim sposobnostima. U tom smislu deluje da Rusija i dalje veoma drži do ideje ravnoteže snaga u Evropi kakva je uspostavljena tokom Hladnog rata i „poduprta“ mogućnošću uzajamnog uništenja. Strah od gubitka ravnoteže snaga (time i povećanje sopstvene ranjivosti) može objasniti rusku poziciju prema raketnom štitu. Čak i ako tehnički kapaciteti štita ne budu bili dovoljni da ugroze rusku ofanzivnu sposobnost do 2020. godine, moguće je da u ruskim bezbednosnim krugovima postoji bojazan od nastavka projekta, što bi objasnilo insistiranje na unošenju „objektivnih kriterijuma“ u sporazum o garancijama.

Postoje, međutim, i druga objašnjenja za ponašanje Rusije: izražavanje nezadovoljstva zbog trajnog stacioniranja NATO snaga u zemljama nekadašnjeg Varšavskog pakta; pokušaj da se izazovu nesuglasice unutar NATO u vezi sa opravdanošću dalje izgradnje raketnog štita i time ova organizacija oslabi; ili cenjanje sa NATO tako što se zastupanjem dosta oštre pozicije nastoje dobiti određeni ustupci u ovom i drugim pitanjima. Ne bi trebalo ignorisati

ni interese armije i vojne industrije, pošto bi predstavljanje NATO-ovog raketnog štita kao bezbednosne pretnje moglo voditi daljem povećanju izdataka za odbranu.

Da li bi evropski raketni štiti 2018. mogao da umanja ruske ofanzivne sposobnosti? Vojni analitičari navode bar dva razloga zašto je ovakav ishod malo verovatan. Prvo, rakete-presretači tipa SM-3 Blok I, koje će biti instalirane u raketnim bazama u Rumuniji i Poljskoj (a već jesu na brodovima u Mediteranu), ne poseduju dovoljnu brzinu da „uhvate“ ruske interkontinentalne balističke rakete. Prema tvrđenjima pojedinih stručnjaka, rakete tipa SM-3 Blok II će biti sposobne za tako nešto, ali ako budu bile lansirane sa brodova u blizini američke obale, a ne iz Poljske. Ipak, program razvoja ove generacije raketa već se suočava sa problemom probijanja rokova, a preti mu i smanjenje budžeta usled ekonomske krize. Drugi razlog zbog koga Rusija ne bi trebalo da strepi od NATO-ovog raketnog štita je brojčana nadmoć: dok je planirano da se u narednih deset godina liferuje 500-550 raketa tipa SM-3 Blok II (koje bi hipotetički bile pretnja za ruske ofanzivne rakete), procenjuje se da Rusija poseduje oko 420 interkontinentalnih balističkih projektila (uključujući i one koji se lansiraju sa podmornica), kao i između 1400 i 1500 nuklearnih bojnih glava – uz korišćenje „lažnih projektila“, čiji je cilj da odvrate presretače, ovaj broj trebalo bi da bude dovoljan da „nadvlada“ NATO-ov raketni štiti. Prema mišljenju analitičara Stivena Pajfera, inače nekadašnjeg američkog diplomate, pokušaj izgradnje odbrambenog štita od ruskih interkontinentalnih projektila trenutno nije u interesu SAD: odgovarajuća tehnologija ne postoji, njen razvoj bi bio preskup i doveo bi do toga da Rusi povećaju količinu nuklearnog naoružanja.⁵ Upravo u ovom poslednjem argumentu uočavamo već ispoljen problem izgradnje raketnog štita: čak i ako objektivno ne predstavlja pretnju za Rusiju (ili bilo koju drugu zemlju), štiti, kako stvari sada stoje, indukuje bezbednosnu dilemu i time, zapravo, postiže efekat suprotan onom koji se obećava njegovom izgradnjom.

Šta dalje?

NATO je u Čikagu sa puno samopouzdanja proglasio prelaznu operativnu sposobnost raketnog štita u Evropi, uprkos upozorenjima da takvo jednostrano proglašenje – bez prisustva Rusije – dugoročno ne može biti u interesu NATO.⁶ Na nastavak projekta raketnog štita uticaće, međutim, i drugi faktori. U kojoj meri će raketni štiti ubuduće biti prioritet NATO zavisice, na primer, i od razvoja od situacije na Bliskom Istoku tj. odnosa Izraela i Irana. Ono što trenutno ugrožava dalju izgradnju raketnog štita, više nego rusko protivljenje, jeste ekonomska kriza, odnosno smanjenje izdataka za odbranu u gotovo svim zemljama članicama NATO. Iako je, [prema podacima iz Bele kuće](#), pre proglašenja prelazne operativne sposobnosti štita dogovoreno i da će zemlje članice uložiti preko milijardu dolara u komandnu, kontrolnu i komunikacionu infrastrukturu štita, neizvesno je da li će interes za tim ulaganjem opstati. S obzirom na to da je dosadašnji finansijski teret projekta uglavnom pao na SAD, izgradnja raketnog štita pruža još jedan osnov američkom establišmentu za kritiku

⁵ Pifer (2012), 24.

⁶ Ischinger na <http://www.securityconference.de/Top-News-Detail.55+M5a31c94175f.0.html>, Trenin na <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-18093664>.

evropskih saveznika zbog nedovoljnog ulaganja u NATO – zanimljivo je, doduše, da su za razvoj i proizvodnju presretača angažovane samo američke kompanije. Najzad, „uspeh“ projekta biće uslovljen i prevazilaženjem tehničkih nedostataka, o kojima se ove godine dosta govori – naročito o nepovoljnim rezultatima testiranja nove verzije presretača tipa SM-3 Blok I. [Pojedini kritičari već strahuju](#) da se izgradnja raketnog štita može pokazati kao *lose-lose* situacija za NATO: sistem će biti nedovoljno tehnički osposobljen da se suprotstavi eventualnim napadima, ali će njegovo postojanje produbiti bezbednosnu dilemu i isprovocirati potencijalne protivnike da unapređuju svoje ofanzivne sposobnosti. Što se Rusije tiče, mogućnost kompromisa u vezi sa raketnim štitom uslovljena je u velikoj meri nastavkom politike resetovanih odnosa Rusije i SAD – u tom smislu, nikakav pomak se ne očekuje pre predsedničkih izbora u Americi, a da li će do pomaka kasnije doći zavisice u mnogome i od izbornih rezultata.

Izvori:

- Basarabowicz, T. Distrust, the Main Theme at the Moscow Missile Defense Conference. Defense Update, 7.05.2012. [online] http://defense-update.com/20120507_missile_defense_moscow.html, pregledano 30.05.2012.
- Boyer, D. Hot mic: Obama begs Russians for ‘space’ on missile defense talks. The Washington Times, 26.03.2012. [online] <http://www.washingtontimes.com/news/2012/mar/26/obama-begs-russians-space-missile-defense-talks/>, poslednji put pregledano 31.05.2012.
- Butt, Y. Debunking the Missile-Defense Myth. The National Interest, 7.05.2012. [online] <http://nationalinterest.org/commentary/debunking-the-missile-defense-myth-6889>, pregledano 18.05.2012.
- Evers-Meyer, Karin. Raketenabwehr in Europa – Quo vadis Deutschland? Marine Forum – Zeitschrift für maritime Fragen (b.d), preuzeto sa <http://www.globaldefence.net/artikel-analysen/21461-raketenabwehr-in-europa-quo-vadis-deutschland.html>, poslednji put pregledano 30.05.2012.
- Fact Sheet: Chicago Summit – NATO Capabilities. The White House Office of the Press Secretary, 20.05.2012. [online] <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2012/05/20/fact-sheet-chicago-summit-nato-capabilities>, pregledano 21.05.2012.
- Frühling, Stephan i Svenja Sinjen. Die Debatte um die amerikanischen Raketenabwehrpläne. U: Raabe, Stephan (ed). Amerikanische Raketenabwehr in Europa: Notwendigkeit, Bedingungen, Akzeptanz. Konrad-Adenauer-Stiftung, 2008. [online] http://www.kas.de/wf/doc/kas_14083-1522-1-30.pdf?080627151515, pregledano 30.05.2012.
- Frühling, Stephan i Svenja Sinjen. Missile Defense: Challenges and Opportunities for NATO. NATO Defense College Research Paper No. 60, jul 2010. [online] dostupno na <http://www.ndc.nato.int/research/series.php?icode=1>, poslednji put pregledano 30.05.2012.

- Goncharenko, R. Warum Moskau "Njet" zur Raketenabwehr sagt. Deutsche Welle, 13.05.2012. [online] <http://www.dw.de/dw/article/0,,15905373,00.html>, pregledano 21.05.2012.
- Grant, Charles. The US – Russia Reset is Over. Centre for European Reform blog, 2.04.2012. [online] <http://centreforeuropeanreform.blogspot.com/2012/04/us-russia-reset-is-over.html>, posledenji put pregledano 30.05.2012.
- Ischinger, Wolfgang. Für eine strategische Denkpause: Keine Eile mit der Nato-Raketenabwehr. Munich Security Conference – Monthly Mind May, 16.05.2012. [online] <http://www.securityconference.de/Top-News-Detail.55+M5a31c94175f.0.html>, pregledano 18.05.2012.
- Lerman, D. Raytheon SM-3 Missile Fails to Hit Target in Pacific Test. Bloomberg news, 1.09.2011. [online] <http://www.bloomberg.com/news/2011-09-01/raytheon-sm-3-missile-fails-to-hit-target-in-pacific-test-1-.html>, pregledano 30.05.2012.
- Marcus, J. NATO's Missile Defence Shield 'Up and Running'. BBC News, 20.05.2012. [online] <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-18093664>, pregledano 30.05.2012.
- Monthly press briefing by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen, 5.03.2012. http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_84865.htm, pregledano 18.04.2012.
- Nato erklärt Raketenschild für einsatzbereit. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 21.05.2012. [online] <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/gipfel-in-chicago-nato-erklart-raketenschild-fuer-einsatzbereit-11758524.html>, pregledano 21.05.2012.
- Pifer, Steven. Missile Defense in Europe: Cooperation or Contention? Brookings Arms Control Series, Paper 8, maj 2012. [online] http://www.brookings.edu/~media/research/files/reports/2012/5/08%20missile%20defense%20pifer/0508_missile_defense_pifer.pdf, pregledano 23.05.2012.
- Pincus, W. GOP won't let Obama's 'hot mike' cool. Washington Post, 15.05.2012. [online] http://www.washingtonpost.com/world/national-security/gop-wont-let-obamas-hot-mike-cool/2012/05/14/gIQA4kHgPU_story.html, pregledano 16.05.2012.
- Президент озвучил дальнейшие ответные меры РФ на создание системы ПРО. Российская газета, 23.11.2011. [online] <http://www.rg.ru/2011/11/23/otvet-anons.html>, pregledano 30.05.2012.
- Riegert, B. Raketenabwehr macht erste Schritte, Deutsche Welle, 10.05.2012. [online] <http://www.dw.de/dw/article/0,,15917854,00.html>, posledenji put pregledano 30.05.2012.
- Russia tests secret missile after Nato shield launched. BBC News, 23.05.2012. [online] <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-18172726>, pregledano 23.05.2012.
- Садчиков, А. Звездный воин: Глава Генштаба допускает удар по объектам ПРО в Европе. Московские новости, 4.05.2012. [online] http://mn.ru/politics_foreign/20120504/317091379.html, pregledano 17.05.2012.
- Willis, A. Mitt Romney: Russia is America's 'number one geopolitical foe'. The Telegraph, 27.03.2012. [online] <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/us-election/9168533/Mitt-Romney-Russia-is-Americas-number-one-geopolitical-foe.html>, pregledano 29.05.2012.
- Wolf, J. U.S. Lawmakers to NATO: Pay up for Missile Defense. Reuters, 26.04.2012. [online] <http://www.reuters.com/article/2012/04/27/us-usa-nato-missiles-idUSBRE83P1MY20120427>, posledenji put pregledano 29.05.2012.